
Mantık Araştırmaları Dergisi

Journal of Logical Studies

İbn Sînâ Sonrası Kavram Mantığı -Kâtibî ve Kutbüddin Râzî Örneđi-

Yazar(lar) | Author(s): Adem EVMEŞ

Bu makaleyi kaynak gösterin | Cite this article:

Evmes, A. "İbn Sînâ Sonrası Kavram Mantığı Kâtibî ve Kutbüddin Râzî Örneđi". Mantık Araştırmaları Dergisi 3 (2021): 105-107

Bu makaleye çevrimiçi ulaşın | See this article online:

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2044348>

ISSN 2687-3125 | e-ISSN 2687-3125

İbn Sînâ Sonrası Kavram Mantığı -Kâtibî ve Kutbüddin Râzî Örneđi-

Adem EVMEŞ*

 ORCID: 0000-0001-6934-4221

Mehmet ÖZTURAN

İstanbul: Klasik yayınları, 2020, 253 sayfa

ISBN: 978-975-2484-49-8

Tanıtımını ve değerlendirmesini yapacağımız bu eser, Mehmet Özturan tarafından 2013 yılında tamamlanan Doktora tezinin kisve-i tab'a bürünmüş halidir. Eser giriş, dört bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Genel olarak eserin giriş bölümünde çalışmanın sınırları, amacı ve eserin kaynaklarından bahsedilmektedir. Birinci bölümde mantık açısından tasavvur başlığı altında bilgi ve kısımları incelenmektedir. İkinci bölümde ise düşünce ve mantık konularına değinilirken; üçüncü bölümde tasavvur ve mefhum başlığı altında genel olarak beş tümel konusu; dördüncü bölümde ise tarif konusu ele alınmaktadır. Son bölümünde ise yazar ulaştığı sonuçları ifade etmektedir.

Yazar, çalışmanın giriş bölümünde konu itibariyle üç bileşenin olduğunu bizlere bildirir. Bu bileşenlerden birincisi müteahhir dönem tabiridir. Söz konusu yazar müteahhir dönem nitelemesi ile İbn Sînâ'yı ve İbn Sînâ sonrasında gelişen mantığı kastetmektedir. İkinci bileşen ise mantıktır. Mantık, riayet edildiği takdirde düşünürken insan zihnini hatalardan koruyan külli kuralları içeren bir alet ilmidir. Üçüncü bileşen ise tasavvurât kavramıdır. Yazar tasavvurât kavramını, kitabın başlığına "kavram mantığı" olarak yansıtmıştır. Tasavvurât, kavramsal meçhule ulaşabilmek adına kuralların yer aldığı bölümdür.

KİTAP TANITIMI

Geliş Tarihi: 26-10-2021

Kabul Tarihi: 31-12-2021

Yayın Tarihi: 31-12-2021

* Dr. Öğretmen/ Milli Eğitim Bakanlığı. adememes_71@hotmail.com

Yazar, eserinin birinci bölümünde mantık açısından tasavvur kavramını ele alır. Söz konusu *Şemsiyye* eserinde bir şeyin suretinin akılda meydana gelmesi olarak tanımlanan bilgi (ilim), hükümsüz tasavvur ve hükümle birlikte bulunan tasavvur olarak iki kısımda ele alınmaktadır. Hükümsüz tasavvur genellikle mantık kitaplarında “et-tasavvur fakat”, “et-tasavvur lâ hükme meahu”, “et-tasavvuru’s-sazec”, “hükümsüz hudûrî zihnî” olarak ifade edildiğini görmekteyiz. Klasik meşhur taksim bilgiyi tasavvur ve tasdik olarak ikiye ayırdığı yerde Kâtibî bu sınıflamada kullanılan kavramları kayıtlayarak ortaya koyduğu terimler Kutbüddin Râzî tarafından kabul görmektedir. Yazar burada ortaya çıkan problemin “tasavvur” kavramının müşterek olmasından kaynaklandığını dile getirerek, Kâtibî ve Kutbüddin Râzî’nin ortaya koyduğu çözüm önerilerinin geçerli olduğu kanaatindedir.

Mutlak tasavvur olarak ifade edilen bilginin ikinci kısmını hükümlü tasavvur oluşturmaktadır. Klasik mantık kitaplarında hükümlü tasavvur, tasdik olarak adıyla ifade edilmektedir. Bu konu başlığında ilk olarak yazar, hükümsüz tasavvurun, hükümlü tasavvurdan neden önce ele alındığı konusuna değinir. Söz konusu hükümlü tasavvurun meydana gelebilmesi için hükümsüz tasavvurların bir araya gelmesi gerekir. Yazar hükümsüz tasavvur konusunda olduğu gibi hükümlü tasavvur konusunu; metin-şerh-haşiye bağlamında yani Kâtibî’nin *Şemsiyye* metni, Kutbüddin Râzî’nin şerhi ve Cürçânî’nin haşiyesi bağlamında inceler.

Mürekkep olan tasdik kavramının meydana gelebilmesi için mahkûm aleyh, mahkûm bih, hükümsel nisbet ve hükmün olması gerekir. Hüküm ise bir şeyi başka bir şeye olumlayarak ya da olumsuzlayarak isnad etmek olarak tanımlanmaktadır. Yazar hüküm ve hükümsel nisbet arasındaki farka değindikten sonra *Şemsiyye* metninde yer almayan ancak şerhinde tartışmaya açılan hüküm ve tasdik kavramları hakkında incelemede bulunur. Tartışmaya açılan ilk husus hüküm kavramının tanımında yer alan *icâb* ve *selb* kavramlarının çağrıştırdığı anlamlardır. Müteahhir dönem mantıkçılarına göre hüküm kavramındaki *ikâ’* ve *intizâ’* kavramları insan nefsinin fiillerinden olduğundan hüküm bir idrak türü olarak kabul edilemez. Cürçânî ise hükmün bir tür idrak olduğunu belirtir. Fahreddin Râzî ise “hüküm idrak değildir.” yaklaşımını benimsemektedir. Söz konusu Râzî’ye göre hüküm idrak olmadığından dolayı tasdik üç tasavvurun toplamına hükmün eklenmesiyle meydana gelir. Üçüncü yaklaşım ise hukemânın görüşüdür. Hukemâya göre tasdik hükümden ibarettir.

Yazar ikinci bölümde düşünme ve mantık konusunu incelemektedir. Düşünme, bilinmeye ulaşmak için bilinen şeylerin tertib edilmesidir. Yazar, düşünmeyi tanımladıktan sonra tanımla ilgili incelik ve açıklamalara değinmektedir. Söz konusu tanımda “tertîb”, “şeyler”, “bilinen şeyler” vb. kavramlar yer almaktadır. Tanımda yer alan “şeyler” ifadesi ile tertibin ancak ve ancak iki ve ikiden fazla şey arasında olabileceği gerçeğine işaret etmektedir. Tanımda bilmemek anlamına gelen “cehl” kavramı “li’t-teeaddî ilâ mechûlin” ibaresiyle düşünmenin tanımın yer almıştır. Felsefe ve mantıkta meçhul kavramı ile bilinmeyen ancak bilinmesi istenen şeyler kastedilmektedir. Meçhul mutlak anlamda bilinmez olamaz. Zira bu durumda bilinmesi mümkün olmazdı. Aynı şekilde şeyler her yönüyle bilinseydi bu durumda bilinen bir şeyi bilmeyi istemek gibi imkansız bir duruma yol açardı.

Yazar, düşünme hakkında yaptığı bu değerlendirmelerden sonra düşünme ve hata kavramlarından yola çıkarak mantığın gayesini ortaya koymaya çalışır. Nazarî bilgilerin, tertib edilirken bazen hatalı bir şekilde düzenlenmesi sonucunda çelişkili sonuçların ortaya çıkması aşikârdır. Burada hatalar epistemik içerikler yani maddeden kaynaklanabileceği gibi formel yapılardan da kaynaklanabilir. İslam mantıkçıları zaruri bilgilerden nazari bilgilerin elde edilmesinde düşülen hatalardan korunabilmek için bir kanuna ihtiyaç duyulduğunu belirtirler. İşte bu ihtiyacı gidebilecek olan mantık ilmi *Şemsiyye* metninde “uyulduğu takdirde zihni düşüncedeki hatalardan koruyan kanunî bir alet” olarak resmedilmiştir. *Şemsiyye* müellifi ve şarih Kutbuddin Râzî, mantığın alet olması yönüne dikkat çekerek, mantığı alet ilmi olarak tanımlamışlardır. Mezkûr tanımında yer alan “alet” ifadesi fail ile münfail arasında yer alıp, failin etkisini münfaile iletmede aracı olan illettir. Yazar, uzak illetle malul arasında yer alıp, uzak illetin etkisini malule iletilmesinde herhangi bir fonksiyonu olmayan illete alet değil, “mutavassıt illet” denildiğini bizlere aktarır.

Yazar, mantığın tanımında yer alan inceliklere ve açıklamalara değindikten sonra *Şemsiyye* metni ve şerhi üzerinden mantığın konusunu ortaya koyar. Mantığın konusunu ortaya koyarken İbn Sînâ ve İbn Sînâ sonrası mantıkçılar arasında karşılaştırmalarda bulunarak, mantığın konusu hakkında bizlere bilgiler sunar. Bir ilim dalında konu ne ise konuya zâtî olarak yüklenen arazlar incelenir. Yazar, bir ilmin konusunun nasıl tespit edileceğini tespit ettikten sonra mantık ilminin konusunu Kutbuddin Râzî’nin açıklamalarına bağlı olarak tespit eder. Kutbuddin Râzî mantık ilminin konusunu belirlerken Kâtibî ile aynı görüşleri paylaşarak ve

mantık ilminin konusunun “tasavvurî ve tasdikî malumât” olduğunu söyler. Mantığın konusu olarak tasavvurî ve tasdikî bilinenler, görüşünü benimseyen Kâtibî, bu görüşü ile İbn Sînâ ve Fahreddin Râzî’den ayrılır. Kâtibî *Şemsiyye*’deki bu görüşü ile Hûnecî’nin *Keşfu’l-esrâr* eserinin etkisinde olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Yazar üçüncü bölümde tasavvur ve mefhum kavramları üzerinde incelemede bulunarak, kavram mantığının ilkelerini (mebâdi) oluşturan beş tümel konusunu ele alır. Mezkûr eserde yazar ilk olarak “mefhum” ve “tasavvur” kavramları arasındaki ilişkiye değinir. Söz konusu “zihinsel suretler” kendisi için kavramlar tayin edilmesi açısından “mana” adını alır. Kavramlarla dile getirilmeyen “zihinsel” suretler ise “tasavvur” adını alır. Yazar bu ön bilgileri bize sunduktan sonra beş tümel konusuna hazırlık mahiyetinde küllî ve cüz’î kavramlarını ve zâtî- arazî kavramlarını inceler.

Küllî ve cüz’î kavramına ilişkin Kâtibî’nin yapmış tanımlar, İbn Sînâ’nın yapmış olduğu tanımların aynısıdır. Bu doğrultuda yazar, Fahreddin Râzî ve Hûnecî’den Kâtibî’ye doğru uzanan bir doğrultuda İbn Sînâ’cı yaklaşımın değişmediğini söylemektedir. Söz konusu *Şemsiyye* eserinde Kâtibî küllî kavramı, tasavvur edilmesi halinde kendisinde ortaklığın oluşmasına mâni olmayan olarak ifade ederken; cüz’î kavramı ise kendisinde ortaklığa mâni olan olarak ifade edilmektedir. Mantık ilmi tümelleri incelediği için yazar, küllî kavramları altında yer alan fertleriyle ilişkisine göre değerlendirir. Söz konusu küllî kavram, fertlerine ait mahiyetin kendisi veya fertlerine ait mahiyetin dehilinde ise “zâtî”; fertlerine ait mahiyetin haricinde ise “arazî” adı verilir. Yazar daha sonra beş tümel olarak isimlendirilen nev, cins, fasıl, özgü araz ve genel arazı inceler. Beş tümeli ele alırken ilk olarak *Şemsiyye* metninde yer alan açıklamalara yer vererek daha sonra Kutbüddin Râzî’nin konuya ilişkin yorumlarını ele alır.

Kavram mantığının temel konularından bir diğeri de tarif teorisidir. Söz konusu tarifin bilgisine ulaşabilmek için kavramsal bilgilere sahip olmamız gerekir. Çünkü tarif, kavramsal bilinenlerin kavramsal meçhule ulaşabilmesi için uygun şekilde tertip edilmesi ile elde edilmektedir.

Şemsiyye metninde Kâtibî doğrudan tarif kavramını kullanmaz. Bunun yerin tanımlayan-tanımlanan ilişkisi bağlamında muarraf-muarraf kavram ikilisine yer verir. Yazar tarif konusunu ele aldığı bu bölümde tanım konusuyla ilgi değerlendirmelerde bulunur. İlk olarak tanımlanan

şeyin, hakikatiyle tasavvur edilmesi konusuna değinir. İkinci olarak bir şey, tasavvur edildiğinde kendi dışında kalan şeylerin bütününden ayırt edilmesinin gerekliliğidir. Yazar konunun devamında muarraf-muarraf arasındaki ilişkiye değinerek, söz konusu iki ögenin birbiriyle özdeş olmaması gerektiğini belirtir. Zira tarif eden, tarif edilenden önce bilinmektedir. Ancak bir şey kendinden önce bilinemez. Tanımın meydana gelebilmesi için tarif eden ile tarif edilenin birbirine eşit olması gerekir.

Tarif, tanım (had) ve betim (resm) olarak ikiye ayrılır. Yazar bu konuda İbn Sînâ'nın dile getirdiği mahiyet ve zâtî kavramları arasında ayrımın gözetilmemesi sonucu ortaya çıkan problemi ele alarak inceler. Devamında ise tanımın bileşik mi yoksa basit mi olduğu problemini ele alır. Söz konusu İbn Sînâ'ya göre tanım bileşiktir. Bu durumda tek başına arazlarla tanım yapmak mümkün olmamaktadır. Kâtibî ve Kutbuddin Râzî'ye göre tanım basit veya bileşik olabilir. Tarifin ikinci kısmını betim oluşturur. Betim ise tarif edilenin, kendisi dışında kalan şeylerin tümünden ayırt edilmesini sağlar. Yazar özellikle buradan Cürçânî'nin Kutbuddin Râzî'yi eleştirir mahiyette dile getirdiği, arazlarla hem tanım hem de betim yapılabileceği görüşünü ele alarak inceler.

Tarif konusunda son olarak tanımın uyulması ve kaçınılması gereken şartlar ele alınmaktadır. Yazar ilk olarak İbn Sînâ'nın *el-İşârât'* ta konu ile ilgili ifadelerinin kısa bir özetini sunduktan sonra Kâtibî ve Kutbuddin Râzî ile karşılaştırma yapar. Söz konusu tanımın bilgi ve bilgisizlik bakımından eşit olan şeylerden kaçınmak gerekir. İkinci olarak tanımın kısır döngü (devr) bulunmamalı. Son olarak tanımın tuhaf, delaleti açık olmayan ifadeler kullanılmamalıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Özturan, yaptığı bu çalışma ile İbn Sînâ sonrası kavram mantığını Kâtibî ve Kutbuddin Râzî'yi esas alarak incelemiştir. Yapılan bu çalışma mantık alanına önemli bir katkı sağladığı kanaatindeyiz. Kavram mantığı üzerine çalışma yapacak olan araştırmacılara önemli bir rehber niteliğine sahip olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.